

Berin Bajrić

ŽIĆE U TEKSTU

kako se pamti i živi upamćeno

Rezime

Kur'an se kao *Knjiga čitanja* ili slobodnije prevedeno *Duhovna lektira* nadaje sigurno kao jedina knjiga koja se tako često čita i u cijelosti uči napamet, od prvog do posljednjeg slova. On se, također, uči melodično i sastavni je dio islamske molitve - namaza. *Kur'an* se kao fenomen ipak najviše nadaje kao knjiga koja se i živi i proživljava. Živjeti *Kur'an* znači raditi po njegovim uputama i poštovati njegove propise, a proživljavati ga znači biti duboko dotaknut božanskom Svjetlošću koju nose njegovi ajeti i istovremeno biti u mogućnosti dotaći više duhovne sfere u duhovnom pohodu ka Božijoj Ljubavi. Rad nastoji ukazati na fenomen *Kur'ana* kao vječno događajuće knjige u srcima i dušama, ali i praktičnom životu svojih sljedbenika. Također se želi podstaći na suptilniji odnos prema *Kur'anu* i njegovom učenju te na otklon od pukog i čisto mehaničkog učenja *Kur'ana*.

UVOD

Od trenutka kada se u sudbonosnoj *noći Kadr*, Božanska Milost i Volja usmjerila ka ovom svijetu, odlučivši ga počastiti Svojim najintimnijim i najsavršenijim darom, Svojom Riječju, započelo je jedno posve novo vrijeme, vrijeme *Kur'ana*, knjige koja će, od tog kosmičkog trena pa sve do kraja ovog svijeta i otkrivanja zastora sa onostrane stvarnosti, svakim svojim slovom biti duboko ukorijenjena u duhovni i fizički bitak svojih sljedbenika, muslimana. Nijedna knjiga u povijesti ljudskog roda nije tako dominantno

uticala na život svojih sljedbenika kao *Kur'an*. Sav muslimanski povijesni bitak, svaki, pa i najmanji dio života jednog muslimana, duboko je ozračen Kur'anskim tekstom.

Kur'an se kao *Knjiga čitanja* ili slobodnije prevedeno *Duhovna lektira* nadaje sigurno kao jedina knjiga koja se tako često čita i u cijelosti uči napamet, od prvog do posljednjeg slova. On se također uči melodično i sastavni je dio islamske molitve - namaza. *Kur'an* se kao fenomen ipak najviše nadaje kao knjiga koja se i živi i proživljava. Živjeti *Kur'an* znači raditi po njegovim uputama i poštovati njegove propise, a proživljavati ga znači biti duboko dotaknut božanskom Svjetlošću koju nose njegovi ajeti i istovremeno biti u mogućnosti dotaći više duhovne sfere u duhovnom pohodu ka Božijoj Ljubavi.

Zato vjerujte u Allaha i Poslanika Njegova i u Svjetlost koju smo objavili; Allahu je znano šta činite vi.

(Al-Tağābun, 8. ajet)

1. FENOMEN PAMĆENJA I USMENO Prenošenja KUR'ANA

Zapanjujuće je fascinantna privrženost muslimana Kur'anskom tekstu. Još od samih početaka objave vjernici muslimani su ulagali velike napore kako bi upamtili i u svoje duhovno i fizičko tijelo primili, i od bilo kakvog, pa i najmanjeg iskrivljavanja sačuvali Kur'anske ajete. Ovako, do u tančine precizno, i nadasve temeljito pamćenje i usmeno prenošenje jednog teksta, fenomen je koji je karakterističan samo za *Kur'an*. Iako se sveti tekstovi drugih religija parcijalno pamte, nijedan sveti tekst se ne pamti kao što se pamti *Kur'an*, doslovce, bez prepričavanja, slovo po slovo, riječ po riječ i to po veoma precizno utvrđenim pravilima. *Kur'an* je, kako se to u jednom hadisi kudsiju kaže, *knjiga koju voda ne može saprati*, jer se nalazi u srcima svojih sljedbenika.¹ Isto to Allah, dž.š., potvrđuje u sljedećem ajetu:

Već nju (knjigu-Kur'an) čine ajeti koji su jasni srcima onih što su učeni, a znamenja Naša osporavaju samo nasilni.

(Al-'Ankabūt, 49. ajet)

¹ Mehmed Handžić, *Izabrana djela, Teme iz opće i kulturne historije*, Ogljedalo, Sarajevo, 1999. str. 266.

Jasno je, dakle, da glavni razlog ovako fascinantne privrženosti *Kur'anu*, prvenstveno treba tražiti u srcima vjernika, odnosno nesvakidašnjoj i neizmjerne ljubavi prema *Kur'anu* preko koje se dolazi i do ljubavi prema Bogu. Ova aktivnost kroz historiju je rezultirala razvijanjem čitave jedne institucije i može se reći čak i nauke koja se u muslimanskoj literaturi označava pojmom *hifz* ili doslovno prevedeno *učenje Kur'ana napamet*, koja svojim gravitacionim poljem obuhvata razne discipline, od *tedžvida* - pravilnog čitanja *Kur'ana*, *tertila* - razgovijetnog učenja *Kur'ana* i *tengima* - nauke o melodičnom učenju *Kur'ana*, pa sve do *tahfiza* - metodologije pamćenja ajeta i *tehaffuza*² - duhovnog usavršavanja putem učenja *Kur'ana* napamet. *Kur'an* je, u pogledu učenja u smislu cjelovitog zapamćivanja, itekako specifičan i osebujan, jer njega napamet može naučiti i dijete od sedam ili osam godina i ne mora ga nužno razumjeti. U ovom slučaju nije u pitanju samo savršenstvo Kur'anskog izraza, njegova stilska i kompozicijska uređenost, jedinstvo njegovih umjetničkih i idejnih planova, forme i sadržine, struktura ajeta prilagođena lakšem zapamćivanju, već i jedno svojevršno ali i neobjašnjivo zračenje koje upija čovjekova duša i čovjekov razum.

Učenje Allahove knjige ubraja se u bogougodna djela za koje je obećana nagrada jer:

Oni koji Allahovu knjigu čitaju i namaz obavljaju i od onoga čime ih Mi opskrbljujemo udjeljuju, i tajno i javno, mogu se nadati nagradi koja neće nestati...

(Fātir, 29. ajet)

Više je razloga zašto se *Kur'an* prvenstveno učio napamet i prenosio, pa čak i dan danas prenosi usmenim putem, iako je svaki ajet bio zapisivan netom nakon što je bio objavljen. Razloge treba tražiti prvenstveno u samom karakteru i načinu saopštavanja Objave. Kur'anska objava, za razliku recimo od Musaove, a.s., objave, koja je došla u materijaliziranom obliku, u vidu ploča, je prenesena kao riječ koja je govor a ne riječ koja je pismo. Ovakav karakter Objave otkriva nam da je u njenom slučaju data prednost auditivnom nad vizuelnim odnosno uhu nad okom. Jedno od mogućih

² Tehaffuz smo ukratko predstavili u jednom od prije objavljenih radova. Vidjeti: Berin Bajrić, „Kur'anski čovjek i njegov svjetlosni let. Uvod u teoriju tehaffuza“, *Znakovi vremena*, br. 38, Sarajevo, 2008., str. 46-59.

objašnjenja je i to da je svijet uha, bar prema novijim naučnim saznanjima, ustvari hiperestetički svijet, a svijet oka srazmjerno hladan i neutralan svijet. Kada se riječi napišu one postaju dio vizuelnog svijeta a samim tim postaju i statične stvari i kao takve gube dinamičnost koja je karakteristična za auditivni svijet i za izgovorenu riječ. Usmena - izgovorena riječ je više upravljena ka čovjeku, dok viđena riječ najčešće to nije, te se može pročitati ili ne u zavisnosti od raspoloženja. Kada postanu vidljive, riječi gube svoju „magijsku moć“. Pojavom pisma dolazi i do svojevrsne razdvojenosti misli i akcije. Ovo razdvajanje za posljedicu ima sve veću čovjekovu dihotomiju i raspolućenost, a u konačnici i težnju ka vraćanju i uspostavljanju svoga prvobitnog jedinstva. Mnogi moderni antropolozi smatraju da je percepcija većine civilizovanih naroda tupa u poređenju sa hiperestezijom usmenih i slušnih kultura, jer, usmeni govor podrazumijeva korišćenje svih čula, organsko međudejstvo prostora, jedinstvo misli i akcije te konačno puninu čovjekovog bića.³ Auditivni svijet ili način koji podrazumijeva i objavljivanje *Kur'ana*, ima to svojstvo integralnog djelovanja, povezivanja svih funkcija i stimulisanja moždanih prostora.

U ovom kontekstu treba naglasiti da i sam *Kur'an* vrlo često daje prednost sluhu nad vidom. U *Kur'anu* se Božije svojstvo sluha izraženo imenom *al-Samī'* - Onaj Koji sve čuje, često spominje zajedno sa svojstvom vida, izraženim Božijim Lijepim imenom *al-Bašīr* - Onaj Koji sve vidi, i to uvijek kao prvi član binarne konstrukcije, *Samī' Bašīr*, a nikada obrnuto. U *Kur'anu* su Božija Lijepa imena veoma često izražena u binarnim konstrukcijama na kraju ajeta. Zanimljivo je i to da se ova prednost ponekad ogleda i u određenim smisaonim cjelinama izraženim određenim brojem ajeta kao npr. u suri *al-Qaṣaṣ* u dva ajeta koja slijede jedan za drugim:

Reci: "Šta mislite: Ako bi Allah učinio da vam noć vječno, sve do Dana ustanuća traje-koji bog bi osim Allaha dao da vam svjetlost sine?! Zar baš ne čujete?!" *Reci: "Šta mislite: Ako bi Allah učinio da vam dan vječno, do Dana ustanuća traje-koji bog bi osim Allaha noć vam dao da se u njoj skrasite?! Zar baš ne vidite?!"*

(Al-Qaṣaṣ 71-72. ajet)

³ Više vidjeti u Aziz Kadribegović, "Savremeni aspekti značenja hifza", u: Enes Karić, *Kur'an u savremenom dobu*, Svjetlost, Sarajevo, 1990. str. 369-373.

2. KAKO SE ČITA KUR'AN?

Kur'an je knjiga koja se ne čita onako kako se čitaju ostale knjige, od početka do kraja, od uvoda preko zapleta pa sve do raspleta i kraja. *Kur'an* nije književno djelo niti je objavljen da bi afirmirao tradiciju ili kulturu u povijesti, kao svoj primarni i krajnji cilj, što je slučaj sa umjetničkim tekstovima uopće. On u kontinuumu tradicije afirmira Ideju. Razlog tome je što je *Kur'an* knjiga upute cijelom čovječanstvu pa tako, prvenstveno za cilj ima da svojom porukom dopre do ljudskih srca. Sakralni Tekst (*Kur'an*) ostvaruje se u deduktivnoj poetici i on postoji radi objavljivanja Istine, a ne radi imaginacije, estetiziranja, odnosno radi potpunog prepuštanja dražima forme. On sebe ne smatra umjetnošću. Tekst dakle, ne ostaje u sferi estetskoga, već preko njega i oplemenjen njime ide u sferu uvjetno rečeno praktičnoga ili utilitarnoga, da bi iz te perspektive bacio naročito svjetlo na cijeli pređeni put, pa i na svoje književno-estetsko strukturiranje.⁴ *Kur'an* je zbog svoje uloge upućivača na Pravi Put i svoje usmjerenosti ka recipijentu i knjiga zvuka. Za njega je karakteristično lijepo i po određenim pravilima utvrđeno melodično recitiranje koje ima za cilj da ljudskom uhu na što ljepši način približi Božiju poruku. Ljudska srca osjećaju prisustvo jedne posebne duhovne arome kada se uči *Kur'an*, i to ne samo srca onih koji vjeruju, već i srca onih koji prvi put čuju zvuke *Kur'ana*. *Kur'an* je stoga, itekako upravljen čovjekovom sluhu, jer zvučni obrasci i značenja *Kur'ana* su duboko isprepleteni.

Čuvanje *Kur'ana* svoje svetopovijesno utemeljenje prvenstveno ima u ajetu u kojem Bog garantuje da će do kraja ovog svijeta sačuvati *Kur'an*:

Zaista, Mi smo Ti Koji su Opomenu-Kur'an dostavili i Mi pouzdano čuvamo ga!

(Al-Ĥiġr, ajet 9.)

Muslimani ovu božansku garanciju nisu shvatili fatalistički, smatrajući da će Allah, dž.š., sam čuvati Svoju Knjigu, već kao svojevrstan Božiji poziv da se i oni uključe u svetu dužnost čuvanja Njegove Riječi. I ne samo to, svojim ljubomornim čuvanjem i privrženošću Božijim riječima, muslimani smatraju da i oni ulaze u hlad Božije zaštite, jer ako je *Kur'an* zaštićen, onda su zaštićeni i oni koji ga čuvaju. Tako je *Kur'an*, od spuštanja prve objave pa sve do svog konačnog upotpunjenja, ne samo precizno zapisivan i bilježen,

⁴ Esad Duraković, *Orijentologija, univerzum sakralnog teksta*, Tugra, Sarajevo, 2007. str. 46.

već i brižljivo memorisan. Nadahnuti Poslanikom, a.s., koji je bio i prvi hafiz, i njegovim pohvalama učenja *Kur'ana* napamet, muslimani se evo više od četrnaest vijekova natječu u tome ko će više *Kur'ana* naučiti napamet. Nema nikakve sumnje da Allahu, dž.š., niko ne treba da bi sačuvao Svoju Riječ. Međutim, darujući i ljudima mogućnost učestvovanja u njenoj zaštiti, On tako čovjeka čini Svojim povjerenikom na Zemlji i daje njegovom životu dodatni smisao, pa čak i važnost. Čuvanje i pamćenje *Kur'ana* ima i svoju realnu i ovosvjetsku svrhu. U savremenom svijetu je uočljiva manifestacija sile koja na ovaj ili onaj način može zaprijetiti opstanku jednog naroda ili jednog njegovog dijela, a samim tim i ugroziti i njegovu kulturu i religiju. Nisu jednom kroz historiju selektivno uništavana i spaljivana djela koja prenose progresivnu misao i ideje slobode te vršena reprekusija nad ljudima, nosiocima takvih ideja. Historija nas još od bitke kod Jemame, u kojoj je poginulo sedamdeset hafiza, preko paljenja Aleksandrijske biblioteke, paljenja knjiga za vrijeme inkvizicije, Hitlera i Musolinija pa sve do modernih inkvizitora koji su u svom krvavom pohodu na Sarajevo između ostalog spalili i zgradu Vijećnice u kojoj se nalazila Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH, uči i upozorava na jednu veoma mračnu dimenziju ljudske prirode koja svoj kontinuitet uspostavlja u svim vremenima. U ovom kontekstu učenje *Kur'ana* napamet i njegovo usmeno prenošenje dobija svoju punu svrhu i svoje univerzalne dimenzije.

Ako govorimo o čitanju *Kur'ana*, onda, uslovno rečeno, govorimo o dva pola tog čitanja. Jedan bi mogao biti nazvan *saznajno* (informativno) čitanje, karakteristično i za one koji vjeruju i za one koji ne vjeruju u *Kur'an*, a drugi *spoznajno* (epistemološko) čitanje *Kur'ana*, karakteristično samo za one koji vjeruju u njega. Sa vjerničke tačke gledišta, informativno čitati *Kur'an* znači obratiti mu se kada se traži određeno rješenje iz obredoslovlja ili nekog drugog zakonskog aspekta i pročitati ajet ili ajete koji o tome govore i tome slično. Ovakvo čitanje ne mora nužno biti linearno čitanje, od početka do kraja. Ovo podrazumijeva i čitanje *Kur'ana* u različitim prijevodima. Međutim, kako se *Kur'an* mnogo više čita u svom izvorniku, nas upravo ovaj aspekt interesuje, tako da pod čitanjem *Kur'ana* u ovom slučaju mislimo samo na čitanje Izvornika. Nadalje, književnoestetski sloj *Kur'anskog* teksta ne može se prenijeti u cijelosti, pa čak ni najvećim dijelom, u bilo koji jezik, tako da se i u ovom slučaju mora obratiti izvorniku na arapskom jeziku.

Vjernici nemaju nikakvu potrebu da *Kur'an* čitaju (npr. u prijevodu) od početka do kraja, linearno, iz prostog razloga što *Kur'an* nije strukturiran kao što su strukturirana književna djela, npr. roman koji ima svoj početak,

fabulu, zaplet, rasplet i kraj. Ako se *Kur'an* čita od početka on se onda ustvari uči, i to od prve sure pa do posljednje, najčešće u teravijah namazima za vrijeme ramazana ili na mukabelama. Praktično, iako nije nemoguće neki muslimani i to rade, nema potrebe da se *Kur'an* informativno čita od početka do kraja, jer je svaka njegova sura zasebna cjelina. Čak se i određeni ajeti mogu posmatrati kao svojevrstne cjeline koje stupaju u široki kontekst značenja *Kur'ana*. Tako, kada su vjernici u pitanju, skoro pa da ne možemo govoriti o čitanju *Kur'ana*, sigurno ne onakvom kao u slučaju čitanja književnih djela, već govorimo o učenju *Kur'ana*. Iako se u arapskom jeziku isti glagol koristi i za čitanje *Kur'ana*, i za sva druga čitanja, a on glasi *qara'a-yaqra'u-qirā'a*, on ima mnogo šire značenje od našeg glagola čitati. I u stvarnosti postoji razlika između čitanja *Kur'ana* i čitanja ostalih djela. Ova razlika je lijepo izražena u našem jeziku, i to tako što se za čitanje *Kur'ana* uvijek koristi glagol *učiti* koji podrazumijeva melodično i smireno učenje *Kur'ana* po tradicionalno utvrđenim pravilima - *tedžvidu*. Nadalje, glagol učiti je mnogo prisniji i intimniji jer nosi značenje upijanja i usvajanja nečega a samim tim i označava topliji i bliskiji odnos sa materijom. Čitanje je vezano za vizuelni kontakt sa tekstom i nepovezanost sa materijom, koja, doduše, ne mora biti nužna. Čitati se može paušalno, bez razumijevanja, bez ikakvog odnosa prema materiji osim, recimo formalnog, dok učiti ipak podrazumijeva nešto bliži odnos.

3. ČITANJE KUR'ANA KOSMIČKOG

Da *Kur'an* treba da bude, ne samo vodič na životnom putu u smislu imama čije se naredbe i zabrane poštuju, već i duhovni napitak koji je vjerniku potreban da se što više približi Bogu i Božijem zadovoljstvu, svjedoči veliki broj ajeta.

Zato vjerujte u Allaha i Poslanika Njegova, i u Svjetlost koju smo objavili; Allahu je znano šta činite vi.

(Al-Tağābun, 8. ajet)

Tako smo i tebe Duhom Svojim nadahnuli; nisi znao šta je Knjiga niti šta je Vjera, ali smo je učinili svjetlom pomoću koga napućujemo koga hoćemo od robova Svojih, i ti si zaista taj koji upućuje na put ispravnih.

(Al-Šūrā, 52. ajet)

Najljepše riječi Allah spušta – Knjigu čiji dijelovi nalikuju jedni drugima i u kojoj ima ponavljanja, od nje se koža naježi onima što strepe od Gospodara svoga, a pri spomenu Allaha smiri im se koža i srca; to je Allahova Uputa kojom upućuje koga hoće, a onome koga Allah zabludi prepusti nema naputka.

(Al-Zumar, 24. ajet)

Ovaj posljednji ajet na vrlo slikovit način govori o duhovnom putu koji vjernik ostvaruje vežući svoju dušu i svoje srce za *Kur'an*. Dakle, *Najljepše riječi Allah spušta*, pa kako da se duša koja vjeruje u Allaha i u Njegovu Riječ za njih ne veže? Od ove veze i zaljubljenosti u Najljepšu riječ i počinje ovaj duhovni put. Potom se putnik provodi kroz univerzum kazivanja ovih riječi *čiji dijelovi nalikuju jedni drugima* i koji se ponavljaju da bi njihove poruke stalno bile na umu putniku i da ih putnik nikada ne zaboravi. To je univerzum koncentričnih krugova, mnogobrojnih mekama - duhovnih stadija, koji putniku ne dozvoljava da se zaustavi na svom duhovnom putu koji traje čitav njegov život. On stalno putuje od svijesti o svome Gospodaru i straha od Njegove kazne do potpunog smiraja i nade u oprost i Allahovu milost. Naposljedku, smiraj srca i njegovo blagostanje, kako to ovaj ajet kaže, dešava se s imenom Allahovim i u imenu Allahovom, jer su srca upućena upravo ka spominjanju imena Božijeg (*wa qulūbuhum 'ilā dīkr 'Allāh - a pri spomenu Allaha smiri im se koža i srca*). Vežući Svoje ime za milost, Allah, dž.š., nanovo potvrđuje da je Njegova milost pretekla Njegovu srdžbu i da je ona Njemu najbliža i da obuhvata sve. Ono što mi zapažamo i što nas interesuje nisu samo književnoestetske vrijednosti kojima se Tekst obilato služi kako bi ukazao na svoju Ideju, već na koji način i kakav model duhovnog uspinjanja ka Allahu, dž.š., ovi *konstruktivni elementi njene (Knjige, Kur'ana) ljepote*, i ne samo oni, već i svaki ajet posebno, nude i omogućavaju. Drugim riječima, nastojimo dotaknuti ili, da se usudimo reći, ukazati na, konkretnu i djelatnu duhovnost koja nadmašuje riječi i misli, jer *Kur'an* nije došao da se samo divimo ljepotama njegovog izraza, već da se živi i proživljava.

Ovakvo, istinsko učenje *Kur'ana* vezano je za epistemološki karakter *Kur'ana* i za Ideju, i ono predstavlja pravo čitanje *Kur'ana*, ono čitanje koje se u mnogome razlikuje od ostalih čitanja, i to ne samo književnih djela, već i drugih sakralnih tekstova. Ovakvo čitanje odnosno *učenje Kur'ana* vezano je za fenomen *Kur'ana* kao utjelovljene Riječi Božije koja se nalazi u samom centru islamske vjere. Ovakvo čitanje je duboko vezano za vječnu bit *Kur'ana* (hakikat) a to je božanska Riječ koja optrajava sa snagom božanske osebnosti, i koja je, stoga, bespočetna, nerastakljiva i beskrajna u vječnosti.

Božanski bitak očituje jedinstvenu Riječ koja se nikad ne razlikuje unatoč različitim jezicima, tehničkim pojmovima i načinima izražavanja. Ta Riječ nije čak ni uvjetovana postojanjem ili nepostojanjem svijeta, jer svijet nije izvan božanskog bitka, Stvaranje je teofanija, ono nije bitak koji počinje postojati izvan i pored božanskog Bitka.⁵ Objavljeni tekst posjeduje vanjsko ili egzoterično, i unutarnje, skriveno ili ezoterijsko značenje koje je strogo duhovno i nije simbolično niti je alegorija već je bjelodana zbilja, utemeljena na teofanijskom suodnosu nevidljivog i očitovanog. Zato se jedno čitanje može nazvati čitanjem mushafa ili čitanjem iz mushafa, vanjskog oblika kosmičkog *Kur'ana* koje predstavlja otkrivanje zbilje samo na planu historije, odnosno usredotočenost na crno slovo pisano na papiru. Drugo čitanje jeste ustvari učenje *Kur'ana* kosmičkog i vječnog, ili bolje rečeno doticanje one Svjetlosti koju Bog objavljuje i stupanje u vezu sa Kur'anskom biti - hakikatom. To je isto ono učenje *Kur'ana* o kojem govori jedan veliki muslimanski mistik po imenu 'Ayn al-Qudāt al-Hamadānī. On naime kaže:

Avaj! U Kur'anu opažamo samo crne znakove na bijelom papiru, Sve dok se nalaziš u ovdašnjem postojanju (dar woğūd), ti samo crno i bijelo opažaš; kada napustiš ovdašnje postojanje, Riječ Božija (Kalām 'Allāh – Kur'an) će te izbrisati u svom vlastitom bitku, a potom te prenijeti iz utrnuća u ponovno egzistencijalno posvjedočenje (itbat). Ozbiljivši ponovno egzistencijalno posvjedočenje, ti više nećeš vidjeti crninu – sve što okom opsegneš bit će bijelo. Stoga čitaj stavak: „u Boga je Knjiga Glavna“ (XIII, 39). Duhovni viteže, Qur'an je spušten ljudima zaodjenut tisućama velova. Kad bi uzvišenost tačke ispod harfa ba od Basmale sručila se na Zemlju ili na nebesa, oboje bi se u paramparčad zdrobilo i iščezlo, jer „da smo ovaj Qur'an planini otkrili, vidio bi kako se u komadiće drobi iz strahopoštovanja pred Bogom.“ (LIX, 21)⁶

Hamadānī dakle, govori o tome da mnogi ljudi od svjetlosnog Kur'anskog sadržaja vide samo njegovu zemaljsku formu, vide Mushaf čije su stranice ispunjene crnim harfovima na bijelom papiru, vide tintu i papirus, ali ne vide Svjetlost nataloženu u njima. Svjetlost koju Bog objavljuje, u svojoj suštini, nije nikakva alegorija niti metafora, već bjelodana zbilja božanskog

⁵ Henry Corbin, Vječno događanje Knjige, u: Henry Corbin, *Islam u Iranu*, svezak III, Bemust, Sarajevo, 2000. str. 223.

⁶ Vidi: Rešid Hafizović, Pogovor, u: 'Einolqozāt Hamadānī, *Priprave-Tambidāt*, Al-Hoda, Sarajevo, prijevod sa perzijskog Namir Karahalilović, 2007., str. 274.

očitovanja. Porediti ovu svjetlost sa ovosvjetskom svjetlošću ili pitati je li ona stvorena ili tražiti da se ona vidi golim fizičkim okom, isto je što i pitati je li *Kur'an* stvoren ili ne, i tražiti Zbilju na polju naše historije i porediti naše dane sa *danima tvoga Gospodara*. To je Božija Svjetlost - *Nūr Allāh*, ponad koje nema svjetlosti i koju On daruje kome hoće.

...a kome On svjetlost ne podari - taj i nema nikakve svjetlosti.

(Al-Nūr, 40. ajet)

Corbin kao da naslućuje maločas navedene Hamadānījeve riječi kada kaže:

Qur'anski tekst, kako ga mi čitamo, nadaje se filologu kao historijski uvjetovan tekst; prirodni smisao u vezi s tim mora biti iznova pronaden, prema tekstu, počevši od historijskih prilika date religijske sredine...istinski smisao Qur'ana ne može se sastojati u prilikama sasvim izvanjskim u odnosu na slovo teksta, s druge strane, proširenje značenja ovisi o stupnju duhovnog napredovanja čitatelja ma ko on bio...⁷

U ovom slučaju uči se ono što je napisano crnim slovima na papiru ali se dotiče i doživljava ona Knjiga koja je sastavljena od čitljivih glasova, od bjelodano opazljivih značenja, koja je sadržana u svom vječnom arhetipu, Majci Knjige, *Umm al-Kitāb*, koja jeste vječna božanska Riječ. Duhovno i fizički očišćeni, jezikom, umom, srcem i dušom doticati sami duh *Kur'ana*, a samim tim i povezati se sa Duhom Božijim, čiji su svjetlosni ritmovi i sazvučja sadržani i smireni u samom Kur'anskom tekstu koji pamtimo i učimo, znači biti na duhovnom putu *tehaffuza* – putu proživljujućeg i promišljajućeg učenja *Kur'ana* napamet. To je živi i stvarni, najbliži mogući izraz razgovora s Allahom, dž.š., i to samim Kur'anskim jezikom skinutim izravno sa *al-Lawḥal-Mahfūz-a*. U tom trenutku putnikova duša pluta u bijelom okeanu džibrilijanskog svjetla Kur'anske riječi i u zelenom okeanu hidroske svjetlosti Kur'anske riječi. Ova simbolika dva okeana Kur'anske riječi aludira na ovozemna i onozemna tajanstva s kojima se putnik susreće u molitvi kao činu najdubljeg povjerenja kod kojega se Božija Ljubav otvara

⁷ Henry Corbin, *Islam u Iranu, duhovni i filozofski obziri*, svezak III, Bemust, Sarajevo, 2000., preveo sa francuskog jezika Rešid Hafizović, str. 222.

srcu vjernika u molitvi i obratno.⁸ *Tehaffuz* je tako nastojanje da se, stalno učeći i promišljajući, što je moguće više dotakne i u svom srcu i duši ozbilji *Kur'an* kao najviši stepen istine odnosno *Kur'an* kao *Haqq al-Yaqīn* – Nesumnjiva bit Izvjesnosti i Sušta Istina.⁹

Ovdje se prelazi sa učenja na življenje i proživljavanje i postepeno duhovno uzdizanje ka Allahu, dž.š., učeći *Kur'an*. Crna slova na papiru u ovom slučaju su bitna samo da posreduju između ljudskog nesavršenog oblika i vječnog oblika Božije Riječi.

Oni koji Allahovu Knjigu kazuju, namaz obavljaju i tajno i javno udjeljuju od onoga čime smo ih opskrbili nadaju se trgovini koja neće propasti.

(Fāṭir, 29. ajet)

Glagol *talā - yatlū*, upotrebljen u Izvorniku da označi one koji Allahovu Knjigu kazuju znači još i recitirati, razmišljati, ići za nekim, oponašati, ugledati se na nekoga itd. Oni koji uče Allahovu Knjigu, oni o njoj i razmišljaju, i hode za njom i prate je, stalno, čitavim svojim bićem i kroz čitav svoj život. Oni se ugledaju na nju a u isto vrijeme glačaju ogledalo svoje duše kako bi se njena svjetlost reflektovala u njima. Ovo čitanje je *tilavet*, proživljeno i doživljeno čitanje Allahove Knjige. Ona se doživljava u svakodnevnom životu ali se i proživljava cijelim fizičkim i duhovnim bitkom muslimana. U svom prelaženju iz jednog u drugi duhovni stadij, onaj koji stalno uči *Kur'an* (naročito hafiz ili učenik hifza) neprekidno duhovno raste i sazrijeva. Poput salika koji se prethodno dobrovoljno odriče svoga života i skida tamni veo sa svoje duše tako i hafiz dobrovoljno umire (*al-mawt al-iḥtiyāri*), da bi otkrio transparentnu jasnoću duha i krenuo na Put.¹⁰ Ovaj put označava najdoslovnije ozbiljenje svakog oblika dosegnute spoznaje, on je priprema za primanje *Kur'ana* u svoje duhovno i fizičko tijelo.

⁸ Rešid Hafizović, Pogovor, u: 'Einolqozāt Hamadānī, *Priprave-Tambhidat*, Al-Hoda, Sarajevo, 2007. str. 286.

⁹ Gore navedeni prijevod genitivne veze *Haqq al-Yaqīn* preuzet je iz prijevoda *Kur'ana* na bosanski jezik od prof. dr. Esada Durakovića koji je ponudio ova dva rješenja za ovu genitivnu vezu u dvije različite sure i to u jednoj ova sintagma označava *Kur'an* a to je sura al-Haqqā a u drugoj Božije obećanje i to u suri al-Wāqī'a.

¹⁰ Vidjeti u: Rešid Hafizović, "Ibn Arebijeva spoznajna teorija", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 42-43, Orijentalni institut, Sarajevo, 1992-93., str. 103.

4. KUR'AN U SRCU I SRCE U KUR'ANU

Duhovni rast svakog muslimanskog vjernika, bezuvjetno je utemeljen na tragu Poslanikova, a.s., *mišljenja, govorenja i činjenja*. Tako i ovaj duhovni put nesumnjivo ozbiljuje božanski nadahnutu praksu Poslanika, a.s., kao jedinog *Imama*, jer se samo u njegovom duhu božanska zapovijed osjeća kao kod kuće, i samo njegov duh poznaje njene zapovjedačke naume i skrovite duhovne perspektive. Stoga, ovaj duhovni put ima svoju praksu koja je ustvari preslikana poslanička praksa, i svoj unutarnji doživljaj i svoje duhovno ozbiljenje karakteristično za svakog putnika - salika. Izvan okvira ove prakse odnosno Poslanikovog, a.s., sunneta, praktično je nezamislivo muslimanu - duhovnom putniku tražiti način da se duhovno uzdiže i usavršava. Unutarnji osjećaji i preobrazbe duhovnih putnika mogu biti različiti, ali praksa i način duhovnog hoda ostaju uvijek isti, Poslanikovi, a.s. Duhovni put muslimana, duhovnog putnika, naročito onoga koji uči *Kur'an* napamet i namjerava postati hafiz ili je već hafiz, neminovno počinje od shvatanja uzvišenosti Božijeg govora i sveopće milosti Božije da mu taj govor učini dostupnim. To je glavna kapija na koju prvo mora ući duhovni putnik ili *al-Bāb al-ašīl* - Kapija Suštine, isto ono predvorje koje Gazali u svom poznatom djelu *Ihja' ulumid-din*, naziva *ta'zīm al-Qur'ān* ili samo *al-ta'zīm* (uvažavanje i poštivanje *Kur'ana*). Ovaj početni impuls učač *Kur'ana* duboko u sebi ozbiljuje i samo sa ovakvim stanjem započinje svoj duhovni put. Ovo je svojevrsna priprema za duhovno putovanje ka Bogu kroz ozbiljujuće i kontemplirajuće učenje *Kur'ana* napamet. Ono prvenstveno podrazumijeva nastojanje da se sa pukog mehaničkog učenja pređe na istinsko učenje *Kur'ana* koje prati i jezik i razum i srce. Ova priprema podrazumijeva nekoliko etapa a prva od njih je nastojanje da se izbjegne pretjerivanje i stalna briga o tome da li je učač izgovorio pravilno i do u tančine precizno svaki harf. Gazali u svome *Ihja'u* navodi ovo kao prvu prepreku u razumijevanju teksta *Kur'ana* i čak smatra da šejtan vrlo često nastoji učača *Kur'ana* navesti da se posveti samo ovome aspektu i tako potpuno zanemari razmišljanje o *Kur'anu* i osjećaje koji se javljaju u srcu prilikom učenja *Kur'ana*. Naime, Gazali kaže:

Prva prepreka je u tome što učač Kur'ana skoro svu pažnju posveti pukom mehaničkom izgovaranju slova, odnosno glasova. Na ovaj način šejtan odvraća učaču pozornost sa značenja Kur'ana i stalno ga dovodi u dileme da li je pravilno izgovorio koji harf ili nije. Ako učač Kur'ana bude stalno na ovo mislio, kako

*će otkriti tajne značenja Kur'ana? Šejtana najviše obraduje kada učač nasjedne na njegovu varku.*¹¹

Nakon što učač *Kur'ana* pređe ovu prepreku prelazi na drugu etapu, a to je nastojanje da se Kur'anski tekst razumije, odnosno da pored jezika koji izgovara harfove, uključi i svoj um. Ovo podrazumijeva da učač poznaje arapski jezik a ako nije Arap, ili ne poznaje arapski jezik, da se posveti ili učenju arapskog jezika što je izuzetno pohvalno, ili da stalno iščitava prijevod značenja *Kur'ana*. Nakon ove etape, kod učača - hafiza sve ove aktivnosti bi trebale u konačnici da kulminiraju u slijedećoj etapi u kojoj učač - hafiz nastoji da uključi i svoje srce da osjeti veličinu Božijeg govora. Tada je spreman da otpočne svoje duhovno putovanje ka Bogu uz svoje učenje i usvajanje *Kur'ana*. Postoji, zaista, mnogo primjera iz života Poslanika, a.s. i njegovih ashaba koji su svim svojim duhovnim snagama nastojali da ovako uče, odnosno proživljavaju *Kur'an*. Dobri Prethodnici bi, učeći *Kur'an*, ponavljali učenje teksta za koji su smatrali da im srce nije bilo u potpunosti prisutno dok su ga čitali. Hazreti Alija, r.a., kaže:

Nema koristi od ibadeta u kojem nema razumijevanja, niti od učenja Kur'ana u kojem nema razmišljanja.

Prenosi se da je Sulejman al-Dārānī rekao:

*Ja proučim ajet iz Kur'ana i onda četiri ili pet noći razmišljam o njemu. Dok ne razumijem njegovu poruku, ne prelazim na učenje drugog.*¹²

Naravno da je vrhunac ovakvog pristupa Božijoj Riječi ostvaren samo kod Poslanika, a.s., i vrlo slikovito je prikazan u slijedećem događaju koji ćemo navesti u cijelosti. Naime, kada je Poslanik, a.s., rekao Ibn Mes'udu: *Uči mi Kur'an* i kada je Ibn Mes'ud, učeći dijelove sure al-Nisā' došao do ajeta: *A šta će tek biti kada dovedemo svjedoka iz svakog naroda, a tebe dovedemo kao svjedoka protiv ovih?*¹³, primjetio je suze u očima Poslanika, a.s., koji je tada Ibn Mes'udu rekao: *Sad prestani!* Ovo je Poslanik, a.s., rekao nakon što ga je ovaj ajet potpuno preokupirao. Ovdje se vidi koliko je Poslanik,

¹¹ Ebu Hamid Muhammed el-Gazali, *Ihja' ulumid-din*, tom II, kitab VIII, sa arapskog preveo Salih Čolaković, Libris, Sarajevo, 2005., str. 242.

¹² Ibid., str. 237.

¹³ Sura, al-Nisā', 41. ajet.

a.s., iako bezgriješan i siguran od Allahove kazne, bio privržen dubokom promišljanju i proživljavanju *Kur'ana*. Gazali, naime, navodi da je bilo učača koji su padali u nesvjest nakon učenja ajeta o kazni a neki su čak i umirali od straha slušajući i učeći Kur'anske ajete.¹⁴

Tako, možemo reći da, kada je u pitanju učenje *Kur'ana* napamet, postoje svojevrsni stepeni učenja od onog najnižeg, koji je pokuđen a to je puko mehaničko učenje, do najvišeg stepena, a to je kada učač uči *Kur'an* i osjeća kao da ga Allah, dž.š., sluša pri tome potpuno doživljavajući i proživljavajući svaki ajet i njegovo značenje. Na ovom stepenu bilo je i onih koji su umirali prilikom učenja *Kur'ana*.

Duhovno uspinjanje hafiza ili njegovo *proživljavanje Kur'ana* možemo posmatrati kroz tri okvirna stepena – *deredže* unutar kojih hafiz *Kur'ana* ostvaruje svoje duhovno usavršavanje i postiže svoje uzdignuće a to su: učenje *Kur'ana* pred šejhom/muhaffizom ili *ḥifẓ'amām al-šayḥ*, učenje *Kur'ana* pred Poslanikom, a.s., *ḥifẓ'amām al-Rasūl* i konačno učenje *Kur'ana* pred Gospodarem svih svjetova, Allahom, dž.š. ili *ḥifẓ'amām Allāh* i to je najveća *deredža al-darağa al-'ulyā'*. Gazali u *Ihya'u* navodi stepenovanje slično ovome u jednoj predaji koju prenosi od jednog mudraca koji je rekao:

*Jedno vrijeme sam čitao Kur'an, ali u tom čitanju nisam osjećao slast sve dok sebe nisam stavio u poziciju kao da tu riječ Kur'ana slušam od Poslanika, a.s., koju on uči svojim ashabima. Zatim sam otišao dalje, za jedan stepen više, dok sam učio stavio sam se u poziciju kao da riječ Kur'ana slušam od Džibrila, a.s., koju on prenosi Poslaniku, a.s., Zatim mi je Uzvišeni Allah omogućio najveću deredžu, da riječ Kur'ana čujem od njenog Kreatora. Tada sam osjetio istinsku slast i blagodat pa njegovom učenju ne mogu odoljeti.*¹⁵

Ova tri okvirna stepena razumjevamo i u korelaciji sa stepenima spoznaje. Tako, prvi stepen odgovara umnoj spoznaji – *'ilm al-yaqīn*, a to je spoznaja koja je isključivo vezana za učenje i primanje informacija, drugi stepen odgovara konkretnoj spoznaji – *'ayn al-yaqīn*, gdje se sa usvajanja informacija prelazi na njihovo konkretno (i hermeneutičko) ozbiljenje u smislu dubljeg razumijevanja i praktikovanja, te posljednji stepen odgovara spoznaji Sušte Istine – *ḥaqq al-yaqīn*. Između ovih glavnih i okvirnih stepena postoji mnoštvo duhovnih postaja - mekama kroz koja hafiz postepeno

¹⁴ El-Gazali, *Ihya'ulumid-din...* str. 249.

¹⁵ Ibid, str. 255.

prolazi glačajući svoju dušu, nastojeći se što više približiti najvišem stepenu. Duhovni putnik hafiz se stalno nalazi u ovim postajama i čitav svoj život postepeno prolazi kroz njih.

Ove postaje nisu jednom za svagda određene, niti im se tačno može odrediti broj, one su različite baš kao i ljudi. One nikako ne sliče ovozemaljskim, fizičkim granicama omeđenim predvorjima. Duhovni mekama nemaju granice niti se dosezanjem slijedećeg napušta prethodno kao u slučaju ovozemaljskih predvorja ili položaja. Budući da se, u svom vertikalnom uspinjanju, stalno šire, te da nisu omeđena granicama, ova predvorja možemo shvatiti i kao ciklična ili kružna predvorja. Ona predstavljaju koncentrične krugove koji se (spiralno) uzdižu ka transcendentnom. Kako se pročišćenje duše od neiskrenih namjera i nečistoća dešava prije samog započinjanja učenja *Kur'ana* napamet, tako duhovno usavršavanje traje tokom čitavog procesa učenja pa i kada se potpuno nauči *Kur'an* napamet. Ono traje cijeli život.

Naposlijetku, ovakvo učenje *Kur'ana* neminovno je upućeno na srce, čovjekov najintimniji organ spoznaje. Srce kojem se *Kur'an* vrlo često obraća nije puki čovjekov subjektivni osjećaj kojim on odabire ono što je po njemu dobro i istinito, već "organ spoznaje" čija nepatvorenost prethodi razumskoj spoznaji na koju, svojim stalnim pitanjima kao, *Zašto ne promisle*; ili *Pa zar razuma nemaju*; i u konačnici, *Pouku primaju samo razumom obdareni*; *Kur'an* također žustro poziva.

Zašto se svijetom ne zapute kako bi mogli da srcima shvate ili da ušima osluhnu!? Zapravo, njihove oči nisu slijepa, već su im slijepa srca koja se u grudima nalaze.

(Al-Ĥaġġ, 46. ajet.)

Srce je zapravo ona stvar koja omogućava čovjeku da shvati značenje Allahovih, dž.š., ajeta. Srce je prirodno sazdana tako da može shvatiti značenje i znamenje ajeta i to samo pod uvjetom da funkcioniра normalno.¹⁶ Upravo zato se *Kur'an* ne čita očima već srcem, a put hifza – učenja i čuvanja *Kur'ana* u svome srcu i svojoj memoriji – je put zaljubljenoga koji stalno ponavljajući riječi Voljenog hodi Njemu u susret ■

¹⁶ Vidi u: Toshihiko Izutsu, „Komunikativni odnos između Boga i Čovjeka (I)“, u: Enes Karić, *Semantika Kur'ana*, Bemust, Sarajevo, 1998. str. 233.

ESSENCE IN TEXT HOW MEMORY IS FELT AND LIVED

Berin Bajrić

Summary

As The Book of Reading or The Spiritual Read, the Qur'an is certainly the only book so frequently read and memorised by heart, from the first letter to the last. It is also read melodiously and it is an integral part of the Islamic prayer – salaah. As a phenomenon, the Qur'an is also a book that one lives and experiences. To live the Qur'an actually means living and working in compliance with its instructions, and experiencing it means being truly touched by the Divine Light communicated by its verses, and being able to reach the higher spiritual spheres on the path towards Divine Light. This paper tries to present the phenomenon of the Qur'an as the book that is forever evolving on the hearts and the souls as well as the everyday lives of its followers. It also strives to promote a more subtle attitude towards the Qur'an and its teaching, beyond the simple and purely mechanical reading of its text.

Literatura

- Corbin, Henry, *Islam u Iranu, duhovni i filozofski obziri*, svezak III, Bemust, Sarajevo, 2000., sa francuskog preveo Rešid Hafizović.
- Duraković, Esad, *Orijentologija, univerzum sakralnog teksta*, Tugra, Sarajevo, 2007.
- El-Gazali, Ebu Hamid Muhammed, *Oživljavanje vjerskih nauka*, tom II, kitab VIII, sa arapskog preveo Salih Čolaković, Libris, Sarajevo, 2005.
- Hafizović, Rešid, "Ibn Arebijeva spoznajna teorija", *Prilozi za orijentalnu filologiju 42-43*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1992-93.
- Hafizović, Rešid, Pogovor, u: 'Einolqozāt Hamadānī, *Priprave-Tambidāt*, Al-Hoda, Sarajevo, 2007.
- Handžić, Mehmed, *Izabrana djela, Teme iz opće i kulturne historije*, Ogledalo, Sarajevo, 1999.
- Izutsu, Toshihiko, "Komunikativni odnos između Boga i Čovjeka (I)", u: *Semantika Kur'ana*, priredio Enes Karić, Bemust, Sarajevo, 1998.
- Kadribegović, Aziz, "Savremeni aspekti značenja hifza", u: *Kur'an u savremenom dobu*, priredio Enes Karić, Svjetlost, Sarajevo, 1990.